

WAYNE KOESTENBAUM

Čemu nasilje nad književnostjo

(Kritika: zajedalska praksa komentiranja, ki pomeni za književnost isto kot pornografija za spolnost.)

Navadno se nimam za nergača, a pri pisanju tegale eseja se bom postavil prav v to vlogo.

Temo bi rad razdelil na dvoje: na žurnalizem (knjižne ocene) in strokovno kritiko (znanstvene knjige in eseji).

Mediji kritike plačujejo, pa naj gre za uradne ali neuradne časopise in revije. Univerze plačujejo znanstvene knjige, bodisi ker jih izdajajo univerzitetne založbe ali pa ker šole zaposlujejo kritike.

Načina se prekrivata. Neznanstveniki pišejo monografije. Znanstveniki pišejo ocene. Knjižna ocena ima lahko pomen akademskega projekta; ocene izhajajo v znanstvenih revijah, ki jih pogosto subvencionirajo univerze. Slogi novinarjev in znanstvenikov niso vedno različni. Viri financiranja pa so, in zato so različni tudi vložki.

* * *

Književna kritika je častitljivo delo. Nekoč je bilo donosnejše kot danes. Mislil, da se je v času Georgea Gissinga in njegove *New Grub Street* ali v času začetkov ameriškega knjižnega založništva dalo z njim za silo preživeti. Danes imajo revije in časopisi polno zaposlene kritike, pa tudi ocene, ki jih pišejo predvsem svobodnjaki z različnimi cilji: zaslužiti denar; pridobiti legitimnost (vlogo ravnatelja); se postaviti nad ocenjevanega pisca; izraziti naklonjenost, včasih v upanju na kasnejšo konkretno nagrado, pogosteje pa iz iskrene kolegialnosti; promovirati določeno šolo, slog ali estetiko; potisniti val okusa množice v novo smer. Želja po vzpostavitvi dialoga skozi književno kritiko je izraz prepričanja, da je ocenjevanje novih knjig nekakšen javni forum, odprt prostor za izmenjavo idej.

Kdor koli je kdaj napisal kritiko, ve, kako nehvaležno početje je to.

Kakršni koli že so kritikovi vzgibi, jih zasenči namen ocene: novica, razvedrilo. Kritika oznanja obstoj knjige, pa čeprav čisto majhni skupnosti. Izide več knjig, kakor jih doživi oceno; cele kategorije knjig (pri tem mislim na poezijo) še zdaleč ne morejo upati na kritiko, brez katere pa lahko rečemo, da knjiga

živi le nekakšno podzemsko, prividno življenje (v hipu zadušen krik v temi). Imenovati kritiko oglas, osmrtnica, izjava o bankrotu ali zaplembi imetja ne pomeni zanikati njene čustvene in intelektualne sadove ali trditi, da smo zgolj lutke trgovine, ampak zgostiti jo v samo bistvo, kar je odobritev in potrpitev, kot recimo za državljanstvo, rojstvo ali smrt.

Užitki v branju (ali pisanju) kritike so medosebni, kakor ljubezen in vojna. Kritika postavlja bojevito erotiko v suhoparno, samotno dejavnost pisanja. Imenujmo udeleženca »kritik« in »pisatelj«, čeprav sta seveda oba pisca. Kritik določi prizorišče, odloči, ali bo šlo za sadomazohističen obred ali rahlo ljubkovanje ali katatonično zavračanje že samega priznanja, da pisatelj obstaja, kakor bi bila obravnavana knjiga koleraba, ki je ni oživila človeška roka. Pisatelj v teoriji dominira; ocenjevalec je nujno zajedalec. Kritikova neprijetna odvisnost od drugega pogosto vodi v težave.

Književna kritika je prizorišče sojenja: eno telo sedi na sodniškem sedežu, drugo na obtoženčevem. Dokler ne prepoznamo te gonilne sile, je lahko književna kritika kot zvrst le nekaj bedno puščobnega, ena najmanj razvitih, najmanj zavednih in najnerodnejših sodobnih oblik izražanja. Nerodnih zato, ker je v odnosu do svojih vzgibov lahko samo defenzivna – bodisi preveč širokosrčna z odklanjanjem sodbe ali pa odkrito in brez ironije sovražna. Knjižne ocene so prepogosto priložnost za iskanje grešnih kozlov, in ves užitek, ki nam ga ponuja njihovo branje, izhaja iz atavističnega veselja ob opazovanju trpljenja drugih.

Ne rečem, da bi morali zamenjati objektivno ocenjevanje z nekritičnimi objemi, lepiti vsakemu pisatelju na čelo zlate zvezde, gostiti vsakogar s torticami (»Danes imamo vsi rojstni dan!«). Predlagam pa, da razmislimo, zakaj štejemo ocenjevanje za prvo nalogo kritike in zakaj ne znamo sramotiti po tiho, preden zadevo napišemo, tako da knjig, ki se nam zdijo tega nevredne, sploh ne bi ocenjevali in bi tako pustili prostor delom, ki zaslužijo omembo. Že dostikrat sem se čudil razsipnosti, s katero visokonakladna občila trošijo prostor za knjižne ocene, ki niso nič več kot priložnost za izražanje slabe volje kritikov, kot da ne bi bilo na stotine zgubljenih knjig, ki nikoli ne doživijo primerne pozornosti. Predlagam, da sankcionirano agresijo, znano kot ocenjevanje knjig, odpravimo in nadomestimo z zavzetim priporočanjem. Pisanje kritike zahteva ogromno dela. Ne znam si predstavljati, kako bi zbral toliko energije, če ne bi čutil, da moram rešiti neko knjigo gotove smrti, jo spraviti na prepolno tržnico, podpreti vrsto pisanja, ki ga cenim. Edini preostali razlogi, zaradi katerih kdor koli sprejme kritiško nalogo, so kulturni kapital in denar – in nejevolja, ki je, če je ne usmerimo v ustvarjalnost (in ne v uničevanje), ena najgrših reči v civiliziranem svetu.

Vprašljivo se mi zdi tudi mnenje, da je določena literatura nova in zato vredna kritiške besede, za kako drugo pa že velja zakon o zastaranju. Kakor ve vsak občudovalec oživljene preteklosti, ima izkopanina, ki spet zagleda luč svet, prav toliko povedati o sodobnem času kot katero koli novo delo. O sodobni književnosti zvem več iz nekrologov kot iz večine kritik. Pred kratkim sem na primer iz časopisa zvedel, da je umrl francoski pisatelj Robert Pinget. To skopo

obvestilo je napravilo name vtis, kakršnega cela vrsta kritik ne zmore. Zdaj ko je Pinget mrtev, zanj v industriji knjižnih ocen tako rekoč ne bo več prostora – razen če kako delo ponatisnejo ali če se pojavi postumna izdaja kakega romana. Ko bom spet bral kakšno neutemeljeno zoprno kritiko, se bom spraševal, zakaj ni nihče posvetil toliko prostora opozorilu na Pingetove romane, ki se še niso vrasli v severnoameriško književno kulturo. Zaradi suženjskega odnosa književne kritike do založništva (samo izid knjige je lahko povod za oceno, razen v revijah, ki redno namenjajo nekaj prostora ponovnemu opozarjanju na zgubljena dela) se ocenjevalci ozirajo samo po novih knjigah na trzišču. Nič ni bolj obrabljeno kot knjiga, ki nas pritegne samo zato, ker je nova; rekel bi, da leži v arhivih več zanimivih – neprebranih in neizdanih – knjig, kot pa se jih natisne in zato tudi oceni.

* * *

Strokovna literarna kritika sestoji iz ocene vrednosti, kontekstualizacije, teorije, utemeljitve in razlage. Večino primerov natisnejo univerzitetne založbe. Največ jih napišejo sedanji, bodoči (»prizadevajoči si«) ali nekdanji univerzitetni strokovnjaki. Obstaja tudi dolga tradicija kritikov brez povezave z visokošolskimi ustanovami, toda ker te pogosto vključujejo pisce kot zunanje ali kot redne sodelavce, se neodvisno kritištvo precej zgublja. (Ostaja veliko piscev, ki vstopajo in izstopajo iz akademskih krogov in ki delajo kot prevajalci, kritiki, pesniki, romanopisci, esejisti, scenaristi in pornografi, kar pa ne spada v jasno določene razdelke, o katerih govorim.)

Dva razloga vidim, zakaj znanstveniki pišejo literarne kritike; tako tesno sta prepletena, da ju skoraj ne morem jasno ločiti. Prvi razlog je intelektualna radovednost, želja po védenju in po razlagi: kritika je odgovor na nebrzdano znanje in ponuja možnost občutenja čiste radosti ob izvajanju in razkazovanju določene spretnosti; nakazovanje smeri, kamor bi kultura in estetika lahko krenili; popravljanje napačnih predstav; mešetarjenje s preteklostjo; ohranjanje starih artefaktov (pisem, zgodb, pesmi, dokumentov, pričevanj), bodisi v obliki znanstvenih izdaj ali besedil za široko bralno občinstvo. V jedru dobrega akademskega dela tičijo želja, prepričanje, transferenca in domišljija; nihče ne sestavi znanstvenega dela ali kritiške knjige brez zgoče potrebe po tem, da bi se poglobil v neko misel tako, da bi jo prenesel drugim, in se posvetil nič manj neizrekljivim in bogatim identifikacijam od tistih, s pomočjo katerih je pisatelj ustvaril določen značaj. Pisati stavke je težko in varljivo, pa če so v romanu, pesmi, žurnalistični knjižni oceni za širok krog bralcev ali globokoumnem teoretičnem delu, namenjenem le maloštevilnim. Tisto zahtevno je stavek sam, ne obsežnost občinstva.

Drugi razlog, zakaj znanstvenik piše književno kritiko, je strokovna potrditev: da bi dobil ali obdržal služno, si zagotovil napredovanje. Skoraj nikoli nisem slišal, da bi kdo izrekel tole, čeprav se zdi očitno in nič sramotno: Znanstveniki pišejo literarne kritike za denar. Pišejo tudi za kulturni kapital ali prestiž

– znotraj univerze, znotraj intelektualnih skupnosti, znotraj strok –, toda kulturni kapital se mora, če hoče ohraniti vrednost, neogibno spremeniti v denar ali v obliko strokovnega položaja, ki je zelo blizu denarja in tako povezana z nagrajevanjem, da jo lahko brez sprenevedanja imenujemo denar. Tudi druge plemenite poklice, recimo zdravniškega in pravniškega, ljudje opravljajo za denar; želje po dohodku in položaju ni mogoče jasno ločiti od želje po tem, da bi delali dobro, zdravili, pomagali in branili. Akademsko kritištvo se prenareja, da obstaja v nekem svetu vrednot, ločenem od trgovine, v resnici pa mu prav tako daje pospešek trgovina (v posredni obliki uzakonjenja) kakor novinarstvu. Književna kritika se odziva akademskemu trgu, kakor se umetnostna odziva umetnostnemu. V svetu vizualne umetnosti ni mogoče pozabiti na osrednjo vlogo denarja, ne samo zato, ker imajo umetniška dela cene, ampak tudi zato, ker je vizualna umetnost kot vaba za oči (ali napad nanje) bliže nakupovalni kulturi kot mračna, mrtva besedila. Doseči, da besedilo dobi ceno, da se zdi nabito z vrednostjo, je zahtevno delo. In zato je književna kritika tako polna mističnosti, tako odmaknjena od čutnega trga praktičnih predmetov, da ne bi noben znanstvenik ali znanstvenica za nič na svetu priznala, da to delata za denar. Nemara je stvar ponosa, če lahko zatrdiš, da ti kritika – o kateri pogosto govorimo kot o svojem »ustvarjalnem delu« v nasprotju s puščobno tlako v razredu, za katero mirno priznavamo, da jo opravljamo za plačilo – ne prinaša nobenega zaslužka. Razmeroma skromna razširjenost tega dela govori o njegovi učinkovitosti v smislu čiste vrednote – podobne diamantnemu prstanu iz družinske zapuščine, ki ga pokažeš samo domačim, nikoli pa ga ne neseš k draguljarju, da bi ga ocenil.

Prenarejanje, da nimaš cene, je enako zastrupljajoče vedenje kot kakršno koli razkazovanje nevednosti: človeka varuje pred svežim, čeprav nezaželenim, zrakom izvirne misli, ki v nekaterih najbolj pretanjenih oblikah morda sploh ne spominja na mišljenje. Književna kritika, ki je v najboljšem primeru skrbniško opravilo (znanstveniki nas oskrbujejo z besedili za branje, kakor muzikologi oskrbujejo glasbenike s partiturami), je napol ohromljena pošast, ki se slepo pomi-ka proti svetlobi denarja in vztrajno zatrjuje, da jo je treba imenovati tema. Pošast se ne more premikati, lahko pa govori. Gostobesednost in nenehna proizvodnja – tovarne brnijo – polnita tišino, za katero bi bilo bolje, če bi privzela obliko vaze zazrtega strahospoštovanja. Vprašanje, ki ga skoraj nikoli ne slišim iz ust kakega znanstvenika, vključno s seboj, je: »Pa zakaj bi se trudil?«

Umsko delo ni samo trud; sicer pa dolgovernost igra pomembno vlogo v vsaki umetnosti. Vendar se ne morem lotiti razmišljanja o krizi književne kritike – ne morem si zamisliti, za kakšno delo bi si želel, da bi se razširilo –, dokler prakso zamegljuje njena narejena odmaknjenost od denarja. Kako sploh lahko vidiš obraz literarne kritike, če jo tako zastirajo tančice? Po pravici povedano, ne vem, kaj je literarna kritika, razen da je metoda, kako spraviš vrednost v luknjo; inštitucionaliziran slog lovljenja dobička pod pretvezo, da nikakor ne gre za dobiček; visoko estetska igra, ki je prav toliko obrt kakor oblikovanje in

trženje oblačil; industrija, ki se dela, da je ujela resnico svoje žrtve (vendar jo zanima samo tisto, kar lovi); zajedalska praksa komentiranja, ki pomeni za književnost isto kot pornografija za spolnost. Pornografija je lahko, kakor kritika, lep obred. Ker porno igralci ne iščejo abstraktnih oblik dobička, je njihova igra skoraj resnobna; nobenih zdrsov med tistim, kar se zdi, da delajo, in tistim, kar zares delajo. V znanstveni kritiki je zdrsov ogromno. Kritiki izražajo na pogled popolnoma intelektualne trditve, vendar se trudijo tudi za potrditev, ki prinaša ekonomsko varnost in moč, zagotoviti tudi drugim podoben položaj ali ga obdržati. Takšni motivi, ki jih je v poklicnem življenju vseh branž polno, so za akademske literarne kritike sramotne skrivnosti.

Odrpave obrti literarne kritike, v kateri sem včasih tudi sam vneto sodeloval, res ne bi podpiral. Pravzaprav nasprotujem vsakemu predlogu zatiranja besedil ali glasov. Vesel sem, da literarni kritiki z mano vred še naprej momlja-je tkejo vezeno pregrinjalo iz oblakov.

Nespodobno je omenjati ceno. »Koliko je stal ta stereo?« sem vprašal prijateljico, ki si je ravno kupila imenitno aparaturo, in odgovorila je: »Te nič ne briga.« Na akademiji sem se dostikrat počutil kakor neotesani bedak, ki sprašuje: »Koliko stane literarna kritika?« Odgovor je zmeraj: »Te nič ne briga.« Zadržanost znanstvenikov glede stilističnih protokolov njihove prakse je enako močan mehanizem za utišanje kakor klavzura; pravzaprav sem prepričan, da obstaja zveza med »Te nič ne briga« kot odgovorom na vsiljivo spraševanje po ceni in »Te nič ne briga« kot odgovorom na nedolžno vprašanje o spolni identiteti. Zanima me, o čem bi pisali kritiki in kako bi pisali in kakšne nove sloge in situacije bi raziskovali, če jih ne bi tako ovirala lakota po položaju in varnosti. Vzne- mirja me bogastvo pestrih oblik – neposrednih, retoričnih, grlenih, grobih, zavozlanih, gnomičnih, minuskulnih –, ki bi jih kritiški poskusi lahko privzeli, ko intelektualna radovednost ne bi bila več zavezana spoštljivosti in resnobnemu, brezvoljnemu pehanju za uradnim priznanjem. Eden najboljših učiteljev, ki sem jih kdaj imel, je govoril: »Zmeraj postavljajte vprašanja, na katera si zares želite odgovore.« Nikoli ne hlinite zanimanja. Nikoli ne igrajte radovednosti. Kakšna vprašanja bi lahko začeli postavljati kot kritiki, ko bo konec uničujočih medsebojnih bojev za priznanje? Takšne utopije si ne znam zamisliti.

Prevedla Maja Kraigher

